

Magyar Tudomány

A Magyar Tudományos Akadémia folyóirata. Alapítva: 1840

KEZDŐLAP ARCHÍVUM IMPRESSZUM KERESÉS

» A TUDOMÁNYETIKAI FELELŐSSÉG KÉRDÉSEI

X

A MAGYAR FELSŐOKTATÁSBAN.

AZ EGYETEMI ÉS A TUDOMÁNYOS ÉLET ETIKAI SZABÁLYOZÁSA – AZ EGYETEMI KÓDEXEK*

Mezey Barna

az MTA doktora, rektor, Eötvös Loránd Tudományegyetem • rektor(kukac)elte.hu

Büntetőjog-történeti kutatásaim során fölöttébb érdekelt, miért tűnt el az évszázadokig eredményesen működő megszégyenítő büntetés a büntetési rendszerből, vagy másfelől: miért nem hatékony, hogyha alkalmazzák. A jogtörténet tudományos vizsgálatai alapján meglehetősen egyszerűnek tűnik a válasz. Egyszerűen, mert megrendült – pontosabban megszűnt – az a morális közösség, amelynek a közös normákhoz, értékrendhez való igazodás valójában megadta a becsület értelmezésének kereteit, ezzel együtt a pozitív viszonyítási alapot, melyhez képest a megszégyenítés általános hatáserővel bírta. Ez a globalizációs folyamatok tükrében racionálisnak tűnő átalakulás, a becsület relativizálódása, a becsülettel ellentétes magatartás vonatkozásában ellehetetlenítette a becsületre támaszkodó megszégyenítő büntetést is. Talán azért érdemes bevezetésképpen kiemelni ezt a szempontot, mert az etikai kérdések szabályozásáról a főiskoláktól, egyetemektől bekért véleményekben igen határozottan fogalmazódik meg az az állítás, hogy önmagában etikai kódexekkel nehéz elérni az etikus állapotot, különösképp megelőzni az etikátlan magatartásokat. Meglehetősen általánosnak tűnő meggyőződés, hogy egyes esetekben retorziókkal élni ugyan lehet, de preventív módon elkerülni a nem etikus cselekedeteket nagyon nehéz. Számos vélemény szerint sokkal fontosabb az etikai állapot kezelése, és az a közös tudományetikai és felsőoktatás-etikai meggyőződés kialakítása, amely önmagában biztosítja a prevenciót, és nem az elkövetés szankcionálását célozza.

Ebben a körben, ahol most a felsőoktatásról és az intézmények etikai kódexeiről beszélünk, fontosnak érzem felhívni a figyelmet az etikai és jogi szabályozás elhatárolására. A korábban ehelyütt hallott példákban nagyon jól érzékelhető, hogy – és ezért fontos a jogról beszélni – mennyire síkos és képlékeny az a mezsgye, mely az etikai és a jogi felelősség között húzódik. Észrevétlenül, szinte egy pillanat alatt jogiba

szervezeteket akar építeni, és álságos lenne elhagyni azt, hogy a célzott finanszírozásban is megjelenhetnek és meg is jelennek politikai elemek. A távolságtartás és a kapcsolódás közötti egyensúly megtalálása nem könnyű feladat. Ezek kapcsán rendkívüli nehézségekről számolnak be a felsőoktatási intézmények kodifikációs bizottságai: hogyan lehet ezt szűrni, hogy lehet az etikus határt meghúzni, és a viszonylag tiszta etikai korlátokat érvényesíteni.

Ami speciálisan felsőoktatási felelősség és kérdés, az a mostani nyugdíjazások miatt előállt helyzet. Sokfelől jelezték azt, hogy szinte elviselhetetlen órátartási teher jelent meg azokon, akik maradtak. Észrevehető mértékben csökkent az oktatók száma, s ez a fiatal generációra (elsősorban a tanársegédekre) nézve jelentős órátartási növekedést hozott. Az viszont kétséges, hogy a megnövekedett oktatási teher mellett az egyetem képes-e biztosítani a kutatásra való felkészülést, képes-e azt a lehetőséget megadni, hogy a tanársegédek felkészüljenek a majdani önálló kutatói tevékenységre, ami pedig az egyetem szakmai-erkölcsi követelményei közé tartozik.

Általános problémaként vetődött fel, hogy az oktatási, illetve tudományetikai normák megsértése esetén milyen szankciót helyezzen kilátásba az egyetem? Amennyiben a munkaviszony, illetve a közalkalmazotti jogviszony megszüntetése is felmerül, mint lehetséges szankció, akkor egy nagyon részletes, eljárási garanciákat is tartalmazó etikai kódexre van szükség. Ám kérdés, hogy ebben az esetben megmaradna-e az eljárás az erkölcs területén, és nem lép-e át a jog világába?

A Szent István Egyetemen nincs etikai kódex, viszont nagy fontosságát látják annak, hogy ilyen a közeljövőben elkészüljön. Az egyetemen az oktatói-kutatói magatartással kapcsolatosan felmerülő etikai problémákat általában az érintett karokon létrehozott ad hoc bizottságok vizsgálják, és a hatályos egyetemi szabályzatok alapján

képes átváltani az etikai kérdés és fordítva. Amikor egy etikátlan cselekmény megvalósítása eredményeképpen valamilyen értelmezhető anyagi haszna is származik a cselekvőnek, már átkerülhet a jog területére.

Elképzelhető a fordítottja is. Egy felsőoktatási intézmény vezetője jogszerűtlen cselekedetet valósít meg, például a jelen felsőoktatás-szabályozási állapotok között megtalálja a módját annak, hogy hogyan lehet számítógéppel ellátni a kutatókat, s ezzel biztosítani a tudományos kutatás folytonosságát. Ezzel kiskapukat nyit ki, s kérdés, hogy ebben a helyzetben a feltételezett jogsértés, amit elkövet, vajon etikátlan-e? Vagyis vizsgálendő terepünkön a jog és az etika határterületi kérdése alapvető jelentőséggel bír.

Látnunk kell, hogy felbukkantak az ügyvédek az egyetemeken is, a legapróbb kérdések vitatásakor is tanácsokkal látják el „ügyfeleiket”. S ha visszaemlékszünk a nemrégiben országos port felvert plágiumügyre, ott is az érintett azonnal jogi útra próbálta terelni a kérdést. A közigazgatási és a bírósági processzusban egyaránt kiderült, hogy a jog nem tud választ adni egyes kérdésekre, de az is világossá vált, hogy a jog merev kategóriáinak alkalmazása súlyosan megzavarhatja az etikai eljárások folyamatát. Végül az is nyilvánvalóvá lett, hogy hiányoznak, illetve hiányosan szabályozottak az etikai eljárások. A magyar felsőoktatás ezekre az ügyekre (különösen a politikai típusú megközelítésekre) a tudományetika, és általában etikai kérdések normasértései környékén, valóban nem volt felkészülve. Valóban nagyot és hirtelen változott a világ, miközben folyamatosan mozgásban vannak a jogi keretek is.

A tudományetika világa nem értelmezhető az egyetemi etikai szabályok nélkül, hiszen a tudományos tevékenységek jelentős részben az oktatók és hallgatók közötti kapcsolat és együttműködés eredményei. Az utóbbi években is több olyan ügy került napvilágra, amelyben a tudományos-egyetemi tevékenységgel kapcsolatos visszaélések – etikai problémák – nagy visszhangot váltottak ki. Ez a konferencia is arra hivatott, hogy válaszokat keressen a tudományos élet tisztaságát és megbecsültségét esetlegesen csorbító kihívásokra. Előjáróban ehhez fontosnak tartom szemügyre venni, milyen jogszabályok határolják az etika világát, és miként állnak az egyetemek az etikai kérdések szabályozásával.

Szabályozás

A felsőoktatásra vonatkozó jogszabályok áttekintése nem sokat segít vizsgálódásunkban. Az etikai kódexek létrehozásának ugyanis a felsőoktatásban nincs külön jogszabályi alapja, és az etikai eljárásra vonatkozóan sem határoz meg keretszabályokat a nemzeti felsőoktatásról szóló

tesznek javaslatot a vezetőnek az ügygel kapcsolatos cselekvésre, a követendő eljárásokra. Iránymutatásként az MTA Tudományetikai kódexének általános szabályait veszik alapul. Az esetlegesen előforduló ilyen cselekményeket a vezetői megbeszéléseken kiemelik, és a hasonló esetek elkerülése érdekében az oktatók és a kutatók felé megfelelő tájékoztatást nyújtanak, és az alkalmazottak határozott felszólítást kapnak a helyes magatartási normák követésére. Összefoglalásuk szerint az oktatói-hallgatói viszonyrendszerben elenyésző számban keletkeztek vezetői beavatkozást igénylő etikai problémák. Az egyetemen a minőségi követelmények, a tudományos színvonallal kapcsolatos elvárások teljesíthetőségének tudományterületenkénti (doktori iskolánkénti) különbözőségeiről, heterogenitásának intézményen belüli kezelhetőségéről folyamatos diskurzus zajlik.

A Széchenyi István Egyetem álláspontja szerint hasonlóan rendszerproblémákkal terhelt a PhD-fokozat megszerzését követően a vezető oktatóvá, kutatóvá válás, hiszen egyes esetekben a teljesítmények szubjektív felértékelésével és annak elfogadásával minimális befektetés mellett egyetemi tanárrá lehet válni, míg más esetekben még az MTA doktora cím megszerzése után is akadályozott a kinevezés. Itt inkább a pályáiv a kérdéses, hogy hogyan lehetnek ilyen lényegesen eltérőek a vezető kutatóvá válás feltételei. Gyakran megfogalmazódik, hogy a hazai oktatói-kutatói előmenetel formái követelményeinek teljesítésében egyes személyeket a hazai és külföldi felsőoktatási kapcsolati tőke célirányos építésével megszerezhető indikátorok sokkal sikeresebbnek mutatják hasonló teljesítményű kollégáiknál. Olykor – nem is kevésszer – ezek az előnyök szintén tudományetikai vétség kategóriájába zuhannak át, például akkor, amikor a hivatkozási indexek szaporításáról van szó. A felsőoktatási intézmények jelezték, hogy nagyon komoly gondjaik vannak ezen a téren.

A tudományos élet sokrétű hazai kultúrája meghatározóan nyomja rá a bélyegét az etikai normák betartására is. Ha a tudományetikailag korrekt út mellett más, kisebb energiaráfordítással járható utakon is lehetséges haladni, akkor mindig lesznek, akik e könnyebb úton fognak végigmenni. Álláspontjuk szerint az etikai kódexek önmagukban – mivel azok az intézmények egyoldalú, önkéntes deklarációjaként, iránymutatásként jelennek meg, rögzítve a legfontosabbnak tartott értékeket és cselekvési normákat – nem oldják meg ezeket a vitatott problémákat. Az intézmények vezetői a kódexekben megjelenített viselkedési, gondolkodási módokat várják el az alkalmazottaiktól. Ezeket betartatni csak akkor lehet a felsőoktatásban, ha minden más konkurens intézmény is hasonlóan jár el, és ha a

2011. évi CCIV. törvény (Nftv.). A felsőoktatási intézmények széles körű mérlegelési joggal rendelkeznek annak eldöntésében, hogy valamely kérdést – az Nftv. rendelkezéseivel összhangban – milyen részletességgel rendeznek belső szabályzataikban. A törvények a felsőoktatási intézmények számára a képzés és kutatás tudományos tárgyával és tartalmával kapcsolatos kérdések tekintetében önállóságot, autonómiát biztosítanak.

A felsőoktatási törvény csak néhány pontján utal etikai kérdésekre, kevés paragrafusa tartalmaz olyan jellegű előírásokat, amelyek az etika fogalmkörébe tartozhatnak. Például az Nftv. 35. §-ában rögzíti: az oktatókat megilleti az a jog, hogy világnézetük és értékrendjük szerint végezzék oktatói munkájukat. Tehetik ezt anélkül, hogy annak elfogadására kényszerítenék vagy készítenék a hallgatót. Megilleti az a jog az oktatót, hogy ne kelljen semmiféle vezérfonalat követnie az oktatás során, és tudományos eredményeit szabadon közölheti. Rendelkezik továbbá annak jogával, hogy a képzési program keretei között meghatározza az oktatott tananyagot, megválassza az általa alkalmazott oktatási és képzési módszereket. Az oktató kötelessége, hogy az ismereteket tárgyilagosan és többoldalúan közvetítse, a jóváhagyott tanterv szerint oktasson és értékeljen, a hallgató emberi méltóságát és jogait tiszteletben tartsa; az oktató tevékenysége során vegye figyelembe a hallgató egyéni képességét, tehetségét, fogyatékosságát. Az egyetem kutat és képez, a tudományos munkálkodás és az ismeretátadás egymással ölelkezve jelenik meg, a két tevékenység szét nem választható. A felsőoktatásban nincsen „csak” tudományetika és „csak” képzésetika. Erre a sajátos szimbiózisra kell megtalálnunk a szabályozási megoldást. Nem véletlen, hogy a törvény büntetőjogi védelmet is ruház az oktatóra, közfeladatot ellátó személynek minősíti, tehát a büntetőjog szintjét elérő etikai konfliktusok esetén még súlyosabban is minősülhetnek egyes cselekmények.

A hallgató esetében a törvény meghatározza, hogy kötelessége a felsőoktatási intézmény szabályzataiban foglaltak betartása (így az esetleg létező etikai szabályok vonatkoznak rá), a felsőoktatási intézmény hagyományainak tiszteletben tartása. A hallgatónak joga van ugyanakkor ahhoz, hogy az oktatók világnézete és értékrendje szerint hallgatott előadások eredményeit ne kényszerítsék rá, tehát attól eltérő véleménnyel is rendelkezhesen: nem kényszeríthető és nem készíthető. Joga van továbbá ahhoz, hogy az oktató az ő hallgatói és emberi méltóságát és jogait tiszteletben tartsa. Amennyiben a hallgató a kötelességeit vétkesen és súlyosan megszegi, fegyelmi eljárás alapján, írásbeli határozattal fegyelmi büntetésben részesíthető.

fenntartó és az általa működtetett felsőoktatási és tudományos kérdésekben eljáró, véleményező szervezetek, testületek is hasonló etikai kódexek normáit betartva hozzák meg döntéseiket. A felsőoktatási intézménynek „szigetként” etikusan működni – egy etikusságát tekintve változatos környezetben – nehezen lehet, illetőleg csak teljes intézményi autonómia, a környezettől való nagyfokú oktatási, tudományos és anyagi függetlenség biztosítása mellett lehetséges.

A SZIE szabályzatai – a korábban elmondottak szerint több más egyetemhez hasonlóan – (elsősorban a Szervezeti és Működési Rend, a Foglalkoztatási Követelményrendszer, a Doktori Szabályzat, a Habilitációs Szabályzat, a Szellemitulajdon-kezelési Szabályzat, az Információbiztonsági Szabályzat, valamint a Tanulmányi és Vizsgaszabályzat és néhány szervezeti egység saját etikai szabályzata) tartalmazzák azokat a jogokat, köteleességeket, normákat, amelyek kötelező betartása etikus oktatói-kutatói magatartást eredményez. Tartalmazzák továbbá azokat az eljárásrendeket is, amelyek ugyancsak kötelező betartása minimálisra csökkenti annak a kockázatát, hogy tudományetikai normákat sértő alkotások szülessenek az eljárásrendeknek alávetett személyek esetében.

Kódexek

A hatályos etikai kódexek szinte minden esetben próbálják definiálni önmagukat, tehát az etikai kódex jelentését, viszonyát a jogszabályokhoz (például: az erkölcsi-etikai önszabályozás dokumentuma, az erkölcsi felelősség kérdései vagy az erkölcsi alapelvek összessége). Általában megtalálható bennük az az alapelv, hogy az etikai kódex olyan területen fogalmaz meg erkölcsi elvárásokat, amelyekre vonatkozóan a jogi normák nem írnak elő kötelező érvényű magatartásszabályokat.

Az etikai szabályzatok általában a vezetőkre, az oktatókra, a kutatókra és a hallgatókra vonatkozó előírások szerint tagozódnak. Az előírások terjedelme teljesen változó, a szűkszavú, lényegre törő megfogalmazás és a hosszú részletekbe menő leírás ugyanúgy előfordul. Mindegyik etikai kódex rögzíti az etikai bizottságokra vonatkozó szabályokat, a bizottság megalakításától az eljárási szabályokon keresztül az alkalmazható szankciókig és a jogorvoslatig találunk rendelkezéseket. Érdekességképpen említhető meg a Semmelweis Egyetem etikai kódexe, amely nem a fenti tagozódás szerint részletezi az elvárásokat. Az egyetem az általános magatartási szabályok mellett a hivatali érintkezésre vonatkozó, az oktatással, az összeférhetetlenséggel és konfliktushelyzetek kezelésével kapcsolatos rendelkezéseket tartalmazza.

A törvény mindezekén túlmenően még eljárási garanciákat is rögzít, amelyek a jogállamiság és jogbiztonság elvét szolgálják: meghatározott esetekben az intézmény hallgatóval kapcsolatos döntését írásban kell közölni; szabályozza a törvény, hogy mikor válik a döntés jogerőssé, biztosítja a döntés elleni jogorvoslati jogot – a tanulmányok értékelésével kapcsolatos döntéseket kivéve. A tanulmányokkal kapcsolatos döntés ellen akkor indítható eljárás, amennyiben a döntés nem az intézmény által elfogadott követelményekre épül, illetve ellentétes az SZMSZ-ével, vagy megszegték a vizsga megszervezésére vonatkozó rendelkezéseket. Ezekben az esetekben a közigazgatási hatósági eljárás szabályai érvényesek a tényállás tisztázására és a határozatra. A határozat bírósági felülvizsgálatát kérheti a hallgató. Az eljárási keretek rögzítése fontos: nem is annyira a tudomány materiális oldaláról tisztázatlanok vagy problematikusak a tényállások, hanem szinte mindig az eljárás, illetve az eljárásokon belül a bizonyíthatóság az, ami az eddigiekben gondot okozott.

Az oktatókra viszont ilyen garanciákat nem állapít meg a törvény, az SZMSZ kötelező tartalmi elemeinél találunk kizárólag ilyen jellegű előírásokat, amely szerint az intézménynek kell szabályoznia az oktatók részvételét a felsőoktatási intézmény döntéshozatali eljárásában, valamint az oktatók, kutatók és más alkalmazottak felsőoktatási intézmény döntései ellen benyújtható jogorvoslati kérelmek elbírálásának rendjét. A törvény lehetőséget biztosít egyrészt arra, hogy az oktatók – ahogyan a hallgatók – is az oktatási jogok biztosához forduljanak.

Lényeges kérdés a szankció mikéntje. Amennyiben egy intézményi etikai eljárás során megállapítható az Nftv. rendelkezéseibe ütköző etikai vétség, vajon a jog milyen következményeket fűz a törvénytöréshez? Jelenleg a felsőoktatási törvény ilyenről nem rendelkezik, tehát így más jogterületekre hárul a válasz keresése. Ha ott a cselekményhez jogkövetkezmények fűződnek, köteles az eljáró intézmény azokat alkalmazni, és (pl. esélyegyenlőségi vagy büntetőjogi jogsértések esetén) a megfelelő jogi fórumhoz fordulni, egyéb esetben a saját szabályaik szerint eljárni. Felmerül az ilyen jellegű ügyekben, hogy meg lehet-e szüntetni a közalkalmazotti jogviszonyát a tudományetikai vétséget elkövető személynek. Jogos a felvetés, hiszen a jövő etikájának alapjait kérdőjelezi meg a jelen vétségeit megvalósítók, ami ellen a felsőoktatási intézménynek védekeznie kell. Az állami felsőoktatási intézmények ma rendkívül nehéz körülmények között tudnák csak a közalkalmazott alkalmatlanságát bizonyítani. A fegyelmi út vizsgálata arról győz meg, hogy a fegyelmi szabályzatokban a büntetőjogi oldalhoz közelítő szigorú tényállások jelennek meg, s ezek

Ha számba vesszük a kódexekkel kapcsolatban felvetődő problémákat, elsőként a szabályzatok személyi hatálya kerül elénk. A hatály definiálása többnyire nem világos és nem egyértelmű. Kardinális kérdés a szabályzatokkal érintettek körének minél pontosabb meghatározása. Az etikai bizottságnak az ügyek kivizsgálására vonatkozó hatásköre a helyes alkalmazás szempontjából nagyban függ azok szabályzati regisztrálásától, akikre a szabályok kiterjednek. A leggyakoribb az olyan meghatározás, miszerint a szabályzat hatálya az egyetemi polgárookra terjed ki, ami azonban nem mindig foglalja magában a hallgatókat és doktorjelölteket. Előfordul olyan kódex is, ahol nem rögzítették az egyetemi polgár fogalmát, ami a kódex alkalmazhatóságát elbizonytalaníthatja. Főszabály szerint az etikai kódexek hatálya akkor kezdődik, amikor a hallgató belép az egyetemre, beiratkozik és az első félévre regisztráltatja magát, de hogy mikor ér véget a felelősségre vonás lehetősége, már kérdéses. Több eset az elmúlt években azért jutott zsákutcába, mert nem volt világos, hogy például a doktori képzésben részt vevő milyen státuszban van az egyetemen, vajon az etikai normák kiterjeszthetők-e rá, avagy sem. Mostanában ezt a kérdést viszonylag egységes irányba próbálják az egyetemek terelni, s ebben komoly segítséget jelent a doktori jogviszony világos szabályozása, a doktori hallgatói önkormányzatok megalakulása.

A hatály mellett a másik említendő komoly nehézség, az eljárás folyamatának szabályozása és szervezése, a processus feletti ellenőrzés kérdésének ütemezése. Lényegében szinte minden olyan eljárás, amelyről tudomásunk van, legalább egy-másfél évig tartott, és végül is ennek során elporladt az ügy lényege. (Azt már Cesare Beccaria, a felvilágosodás legendás büntetőjogásza is leszögezte, hogy csak az a büntetés jó, amelyik gyorsan kerül alkalmazásra. Vagyis a fellépésben többet jelent a biztos és azonnali válasz, mint a büntetés súlya.)

A plágium vonatkozásában nem minden szabályzat rendelkezik előírásokkal. A Nyugat-magyarországi Egyetemen létezik külön plágiumszabályzat, a legtöbb egyetemi etikai kódex pedig tartalmaz előírásokat a szerzői joggal védett szövegrészek forrásmegjelölésének, átvételének és átfogalmazásának módjára vonatkozóan. Az ELTE esetében a hallgatók számára összeállított követelményrendszer tartalmazza a szabályokat, néhány egyetem esetében a szakdolgozatok útmutatója rögzíti az elvárásokat. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen bizonyos hibákra felmentést lehet találni azzal, hogy a hallgató művében összességében eleget tett a szabályoknak, és azok részleges megsértése gondatlanságra vezethető vissza. A Budapesti Corvinus Egyetemen van olyan kar, ahol a plagizálás minimumát is rögzítik a szabályok: plágiumnak az

csak igen nehezen teszik lehetővé az etikai kérdések megragadását.

Marad a nyilvánosság. De mit jelent a nyilvánosság egy olyan közösségben, ahol esetleg azok a vétségek, melyeket tagjai elkövetnek, nem is vétségnek tekintetnek, hanem adott esetben kurázsinnak vagy a hátrányos helyzetet kiegyenlítő magatartásnak? Amennyiben erről van egy közvélekedés, és van másik oldalról tudományos szabályozás, ahol a többség véleménye eltér a szabályzatilag elvárt példától, a mértékül szabott szempontoktól, a nyilvánosságnak igazi következménye nincsen. Sőt inkább konfliktusteremtő hatása regisztrálható. Amúgy minél kisebb az ügy jelentősége, annál nehezebb megoldást találni a problémára. A közéletet széles terjedelemben foglalkoztató nagy ügyekben könnyebb (etikai) konszenzusra jutni, mint a helyi jelentőségű, kisebb vétségekben. A felsőoktatási törvény a felsőoktatási intézmények számára kötelezően előírja a szervezeti és működési szabályok megalkotását, egyéb eljárási fórumok létrehozását azonban nem teszi kötelezővé. Tehát az intézmény szabadon dönthet arról, hogy milyen fórumokat hoz létre az etikai problémák vizsgálatára, valamint arra is, hogy mely cselekményeket minősítsen etikai vétségnek. (Lehetnek olyan esetek, amelyek már büntetőjogi tényállást valósítanak meg, ekkor az intézményi fórumoknak nem lehet szerepük és hatáskörük.)

Az intézmények azon elvárása, hogy a tudományos és oktatási élet tisztaságát megőrizzék, teljes mértékben méltányolható. A felsőoktatási törvény tehát ennek lehetőségét megteremti, ebben nem korlátozza az intézményeket. Amennyiben azonban létrejönnek ilyen fórumok, azoknak a hallgatókra vonatkozóan a törvényi, az oktatókra vonatkozóan pedig a szervezeti és működési szabályzatban előírt rendelkezéseket be kell tartaniuk.

A Magyar Rektori Konferencia készített egy gyors térképet a felsőoktatási intézményekről: mely intézményeknél létezik etikai kódex. A huszonhat magyarországi egyetem közül tizenegyben van etikai szabályzat, amely tudományetikai és általános oktatásetikai kérdéseket egyaránt felölel. Ezek között kilenc állami és a két magán felsőoktatási intézmény (CEU, Andrassy) található. Két helyen elfogadás előtt áll az etikai kódex (ELTE, PTE), két helyen tervezik annak megalkotását (SZIE, DRHE). Két egyetem esetében több szabályzat rendezi az etikai kérdéseket (BCE, KE), a Nyugat-magyarországi Egyetemen létezik egy ún. plágiumszabályzat is, illetve a PTE-n a tudományos kutatás etikai szabályairól fogadtak el szabályzatot. Tíz felsőoktatási intézményben nincs etikai kódex, viszont ezek közül az egyikén karonként állítanak fel etikai bizottságot, illetve több helyen jogorvoslati szabályzattal rendelkeznek. A művészeti egyetemek közül egy

számít, ha valaki „1 bekezdés (kb. 3-4 mondat) terjedelemben szó szerinti formában vagy azt megközelítő módon idegen művet használ fel (...) az eredeti forrásnak a megfelelő szövegrésznél és az irodalomjegyzékben való megjelölése nélkül”. A kódexek szerint a plágium fogalmába az is beletartozik, ha valaki valódi személyes munka nélkül állít elő eredményeket, illetve ha meghamisítja saját vagy mások munkáját. Az is etikai vétség, ha valakinek tudomására jut egy plágium elkövetése, és nem kísérli meg a tisztázást, szükség esetén az etikai eljárás megindítását.

A Magyar Rektori Konferencia feltérképezte a nyugat-európai egyetemi praxist, azt vizsgálva, hogy észrevehető-e egyfajta többségi törekvés a felsőoktatási intézmények gyakorlatában az etikai szabályozást illetően. Ennek során világossá vált: a legnagyobb tradíciójú universitasok sem tudnak abban a kérdésben dűlőre jutni, milyen mélységig ereszkedjenek le a szabályozásban, mennyire fokozzák az etikai kódex aprólékosságát. Ennek következtében egymástól a legeltérőbb hosszúságú (s ennek megfelelően részletességű) kódexek vannak hatályban szerte Európában. Ami azonban feltétlenül közösnek látszik, az a plagizálás rendkívül szigorú kezelése. A brit (és az amerikai) egyetemek e kérdésben szigorú és egzakt szabályzatokkal rendelkeznek: szinte az összes felsőoktatási intézmény honlapján fellelhetők a szakdolgozati szabályzatok vagy irányelvek. Sőt, a birminghami egyetemen ún. plagiarism officer tisztség is létezik. Viselőjének feladata a plagizáló hallgatók ügyének kivizsgálása, az elrendelt szankciók végrehajtásának ellenőrzése. (Az intézményben egyébként három csoportba sorolják a hivatkozás nélküli idézést. A „súlyos plágium” körébe tartozik a nagyobb szövegrészek hivatkozás nélküli átvétele, illetve a bérírók megbízása. „Mérsékelt plágiumnak” nevezik a rövidebb szöveg hivatkozás nélküli átvételét, míg a „nem megfelelő tudományos gyakorlat” kategóriát elsősorban az elsőéveseknél használják, akik – vélhetően – azért nem hivatkoznak megfelelően a szakirodalomra, mert még nem ismerik a szabályzatokat.) A vezető brit egyetem, a Cambridge University is szigorú szabályokat fogalmazott meg: a dolgozatban kötelező feltüntetni még azoknak a szakembereknek a nevét is, akik bármilyen segítséget nyújtottak a dolgozat megírásához.

Zárszó

Befejezésként (és beismerésként) megjegyzendő, hogy a felsőoktatási intézmények a nagyobb etikai konfliktusok kiobbanásakor nem voltak felkészülve a probléma kezelésére, különösképpen nem annak politikai hullámainra. Ennek következményeképpen a reakciók és az eljárások befejezése is jelentősen eltért

rendelkezik etikai kódexszel, bár ez a legrövidebb a megismerhető etikai szabályozások között. A villanásszerű áttekintés alapján látható, hogy a felsőoktatás világa az egyetemi szférában átalakulóban van. Viták zajlanak arról, hogy készítsék-e, vagy készítik éppen, vagy egyáltalán azon vitatkoznak, hogy milyen módszerekkel szabályozzák a tudományetikai és etikai kérdéseket. (Ezek a viták azonban sohasem arról folynak, hogy szükség van-e etikai szabályozásra, hanem hogy milyen szabályozási eszközökkel, milyen keretben milyen szinten történjék meg a szabályok rögzítése). Célszerűnek látszik néhány olyan probléma összefoglalása, ami ezekben a polémikákban vetődött fel, és amelyre valamiféle választ kellene adni.

Ezek között – nyilván a közelmúlt események okán is – első helyen áll a plágium ügye. Figyelemre méltó, hogy a viták eredményeképpen kapott összegzésekben a felsőoktatási intézmények oktatói, kutatói azon az állásponton vannak, hogy sokkal szigorúbb szabályozást kellene a plágium kérdésében alkalmazni, mint amit a jogi keretek lehetővé tesznek. A szerzői jogi kérdések hagyományos szabályozásánál, a szellemi alkotások jogának megoldásainál, a szerzői, alkotói jogokat védő jogintézményeknél szigorúbb megoldásokat követelnek. Ezen a ponton azonban megreked a vita, és azon folyik, hogy melyek lehetnek ezek a keményebb eszközök, hogyan fogalmazhatók a súlyosabb konzekvenciák. Illusztrálásul álljon itt néhány példa.

Kérdések

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Etikai kódexe kidolgozás alatt áll, 2013 tavaszán a tervezetet a kari tanácsok megvitatták, és számos módosítás érkezett a szöveghez. A közeljövőben kívánnak dönteni a végleges változatról. Álláspontjuk szerint azonban mindez nem jelenti azt, hogy e tárgykör szabályozatlan lenne, hiszen az egyetemi SZMSZ részeként elfogadott „Foglalkoztatási követelményrendszer” az oktatók és kutatók vonatkozásában egyértelmű követelményeket fogalmaz meg, így a jogait és kötelességeiket is. A tervezet véleményezése során azonban négy területen vetődtek fel olyan dilemmák, amelyek a tudományetikai kérdéskörhöz kapcsolódnak. Ezek között is legfontosabb a plágiumok ügye. E tekintetben érthető az aktuális érzékenység. Az egyetemi oktatók-kutatók véleménye alapján az ELTE képviselői állítják, hogy a jelenlegi jogi szabályozásnál szigorúbb elveket kívánnak érvényesíteni az egyetem világában (ez alapvetően az elévülési időn túli szankcionálást jelenti).

Nagy gondot jelent a felsőoktatásban a politika és a tudomány viszonya. Az egyetemek

egymástól. Konkrét szabályozás híján az egyik plágiumügy végül úgy oldódott meg, hogy az érintett lemondott doktori címéről. Másik esetben az egyik egyetem nem is volt hajlandó foglalkozni a kérdéssel időmúlásra hivatkozással, a másik pedig megállapította ugyan az etikai vétséget, de eljárási és helyi tanulmányi szabályozási problémák miatt nem látta már lehetségesnek a fellépést. Ráadásul abban az átalakuló globalizált társadalomban, melyben élünk, nem csak az erkölcsi mércék változnak meg. Egy új, digitalizált világban kell megtalálni a válaszokat, melyben egészen másként definiálhatók az alapfogalmak, mást jelentenek és másként jelennek meg olyan fogalmak, mint a plágium. Az új meghatározási keretek között a korábbiaknál jelentősebb szerepük lett az egyetemeknek, oktatóknak és a kutatóknak. A személyes adatok forgalmától és védelmétől a szerzői jogok oltalmazásáig számos olyan kérdés bukkan fel az internet világában, melyekre egyfelől a jogászok is most keresik a megoldásokat, másfelől a digitális nemzedék életében a korábbiaknál összehasonlíthatatlanul nagyobb szerepet játszanak. Az ollózás korábban némiképp pejoratív fogalma például mára bevett gyakorlattá nemesült a középiskolákból frissen érkező hallgatóknál, ezért szorgalmazzuk már a középiskolában való fellépést is. Sok esetben tapasztalható, hogy az új alkotás létrehozása összemosódik az internetről vágott anyagok dolgozattá formálásával.

Az etikai kódexek vagy szabályzatok megalkotásának különös aktualitását adja, hogy a felsőoktatási kormányzat legújabb stratégiai irányelvei között szerepel az az elosztási alapelv, amely tudományhoz köti a felsőoktatás finanszírozásának egy részét. A felsőoktatási költség 30%-át tudományos minőség arányában osztaná szét, ennek egyharmadában pedig viszonyítási szempontként felbukkant az Országos Tudományos Diákköri Konferencián elért eredmény. Ez az elgondolás komolyan veszélyeztetheti a diákköri mozgalom legnagyobb seregszemléjét, melyen eddig is komoly erőfeszítéssel lehetett csak a műhelyek presztízs szempontjait háttérbe szorítani. Az ötletet célszerű tovább árnyalni, s reméljük, nem válik finanszírozási szempontokig leegyszerűsített csatározássá az Országos Tudományos Diákköri Konferencia.

Elmondható, hogy a magyar felsőoktatási intézményeknek a legnagyobb problémája ebben a szabályozásban a heterogenitás. Nem csupán tudományetikáról van szó, hanem az oktatási, képzési morál állapotáról is, a hallgatóhoz fűződő viszonyról és nevelésről, nem csak oktatásról, felkészítésről, alapozásról, hanem megjelenik ebben a kérdésben a társadalom és a felsőoktatás viszonya, az állam és a felsőoktatás viszonya is. Sokkal komplexebb tehát az etikai kódexek kérdése, mint első pillantásra tűnik. Amellett, hogy

véleménye alapján elmondható, hogy egyfelől rendkívül komoly a hallgatók körében a politikai érdeklődés, különösen azokban a felsőoktatási intézményekben, ahol a társadalomtudományi képzés még profiljában is illeszkedik a politológiához, a politikatudományhoz, és ebben az esetben nehéz megakadályozni azt, hogy a politika a legkülönbözőbb formáiban ne ömöljön be az egyetemre, és ne idézze elő azokat a konfliktusokat, melyek etikai következményekkel járnak. Általánosan tapasztalható elvárás, hogy az oktatás és a tudomány világa tartson távolságot a politikától, ugyanakkor az is tudott és elfogadott, hogy egyfelől az egyetemi hallgatóság közéleti érdeklődése teret kíván magán az egyetemen, azaz ezáltal szükségképp „bejön a politika” az egyetemre, másfelől nagy nehézséget jelent az is, hogy a felsőoktatási intézmények jelentős oktatói, kutatói köre szakértőként a politika környékén működik és működött hosszú időn keresztül, akár politikusként, akár szakmai szakértőként. Ez egyben azt is jelzi, hogy a politika is igényt tart erre a megjelenésre, folyamatosan kopogtat az egyetemek ajtaján, bekívánczik, véleményt kér, kapcsolatokat,

a felsőoktatás zsinórmértékként kezeli az MTA tudományetikai kódexét, nem elégedhet meg csupán a kutatásetika szabályainak rögzítésével, szükséges ennek megalapozása, a képzés során elsajátítandó normák rögzítése. Az egyetemek olyan feladattal szembesültek, melynek megoldásához segítségre van szükségük. Példának okáért felsőoktatási stratégiára, egyértelmű és kiszámítható jogszabályi környezetre. A Magyar Rektori Konferencia kezdeményezni fogja egységes felsőoktatási etikai kódex megalkotását.

Kulcsszavak: *tudományetika, etikai kódex, felsőoktatás, plágium, etikai eljárás, nemzeti felsőoktatási törvény*

LÁBJEGYZET

- * A Tudományetika Európában és Magyarországon című konferencián (2013. október 24.) elhangzott előadás szerkesztett változata. <